

Філософське осмислення міфології в Новий час

(Ф. Бекон, Дж. Віко, Д. Юм, Б. де Фонтенель)

Бурковський М. В., аспірант ХДАК

Аналізуються філософські концепції міфу, що сформувалися в європейському культурному просторі XVII – XVIII ст. Міфологія розглядається як алегорія, «божественна поезія», продукт невігластва і забобонів.

Ключові слова: міф, філософія міфології, Новий час, Просвітництво.

Якщо звернутися до історико-філософської традиції вивчення міфу, на разі – до вельми розмаїтої палітри європейських міфологічних досліджень XVII – XVIII ст., неодмінно постає численна кількість учень, в кожному з яких той чи інший автор, «бачачи міф своїми очима», й кожного разу поринаючи в особливий, таємничий і вічний світ міфології, проводить власне філософське дослідження цього феномену; що, фактично, робить дослідницький простір філософії міфології майже цілковито неосяжним. Адже протягом століть не згасає теоретичний інтерес до міфу, як одного з центральних феноменів культури, універсальної її властивості.

Навіть за наявності широкого поля для розвідки, яке становить новочасна наука про міф, відчувається, так би мовити, дефіцит напрацювань з цієї теми, яка практично не висвітлена у новітніх вітчизняних дослідженнях і публікаціях, хоча теорії міфотворчості XVII – XVIII ст. представляють собою невід’ємну та вкрай важливу частину філософії міфології. З огляду на це, **метою** статті є розгляд та аналіз «міфологічного континууму» Нового часу та Просвітництва.

Термін «Новий час» («Нова історія») застосовується в науці насамперед для означення періоду розвитку Європи у XVII – XIX ст. Саме в межах цього періоду в Європі відбулася значна кількість вагомих звершень. Фактично це був час царини ідеалів раціоналізму, розквіту класичного природознавства, філософії та мистецтва; В системі культури завершувався процес становлення когнітивно-домінуючого типу свідомості, що розпочався в епоху Ренесансу, й вилився у вигляді панування ідеалів «Розуму». Недарма

ця історична доба людського буття дістала також таку поважну назву – «епоха Просвітництва». До слова, великий філософ І. Кант свого часу дав визначення Просвітництва, а саме – «Вихід людини зі стану своєї незрілості, в якому та знаходилася зі своєї вини», бо їй, на думку Канта, тоді ще бракувало рішучості й мужності користуватися власним розумом. Тому він закликає - *Sapere aude!* (*Май мужність користуватися своїм розумом!*).

Культура новочасної доби виступає свого роду підсумком і квінтесенцією духовної історії Старого Світу, епіцентром європейської цивілізації, де «переосмислюються традиції античності й середньовіччя», звідки «плине шлях до культурних катастроф і здійснень ХХ ст. Ми всі, незалежно від своєрідності власних культурних традицій, в тій чи іншій мірі є нащадками досягнень і проблем, що виникли в культурному полі Європи XVII – XIX ст.» [1, с. 6].

«Отримали ми в спадок» від «Золотого віку» в історії культури, з-поміж іншого, достатню кількість концепцій міфу. Певне, перші спроби теоретичного аналізу міфології були здійснені ще за часів античності й Ренесансу. Та про науково-критичне дослідження в цій галузі можемо говорити, починаючи лише з XVII – XVIII ст. Філософія міфології ж як спеціальна дисципліна виникла тільки в XIX ст. Тоді, що важливо відмітити, на формування та розвиток цієї науки значно вплинув видатний німецький філософ-ідеаліст Ф. фон Шеллінг, автор славетної «Філософії міфології», у якій розгорнув дійсно «грандіозну концепцію міфу» [4], яка потроху почала досліджуватись нині. Вчення ж, що склалися в сфері гуманітарного знання саме в XVII – XVIII ст., коли феномен міфічного був концептуально осмислений цілою плеядою дійсно великих умів Європи: Ф. Беконом, К.-Ф. де Вольнеєм, У. Джонсом, Б. де Фонтенелем, Н. Буланже, Д. Юмом, А. Бенє, К. О. Мюллером, Г. Ф. Кройцером та ін. залишаються майже зовсім не розглянутими. Наразі декотрі варті нашої уваги.

Не важко помітити в цілому, що підхід майже всіх новочасних дослідників (в основному філософів) до міфу й міфотворчості відбувався

здебільше в напрямку раціоналістично-алегоричному та його різновидах, серед яких так званий евгемеричний підхід. Через це чи не головним пунктом ставала перш за все критика міфологічного світобачення як первісного, примітивного та ін. Не аби який вплив мали так само догматично-канонічні чинники тодішньої наскрізно-християнізованої Європи (для остаточного розчищення шляху для християнського монотеїзму). Саме тому слово «міф» насамперед ставало тоді синонімом слова «хиба», «забобон», а «міфологія» – ідолопоклонства, збірки «поганських казок» про не існуючих богів, язичницьких духів. Такі філософи-раціоналісти як Б. де Фонтенель, П. Бейль, Вольтер, Д. Юм, як зазначає сучасний американський історик міфології та релігії Роберт Д. Річардсон, схилилися до думки, що міф – це щось дике, нерозумне, свого роду історичний пам'ятник жалюгідним спробам первісних людей пояснити світ, який їх весь час оточував, в якому вони приречені були існувати. «Більшість просвітників – зазначає Річардсон – мали спільне бачення, жодним чином ніяк не пошановуючи міф, не відчуваючи якогось бажання пройнятися його духом чи чарами, практично намагаючись віднайти шляхи для його роззброєння, цькування, аби остаточно підірвати довіру до цих забобонів серед художників і письменників, применшити чи спростувати загадкову живучість міфу в людській уяві» [8, с. 3-4].

Отже, маємо загальну картину спільного напрямку більшості мислителів Нового часу й епохи Просвітництва у дослідженні проблем, пов'язаних з міфологією. Однак для більш точного з'ясування специфіки переживання і розуміння міфу в культурі Європи XVII – XVIII ст., маємо ознайомитися з провідними міфологами і, головне, розглянути та проаналізувати філософсько-міфологічні концепції останніх.

Біля витоків новочасної міфології як науки постає фігура англійського філософа-емпірика Френсіса Бекона (1561 – 1626). У потрактуванні міфів Бекон притримувався алегоричного підходу (приміром, міф про Купідона він тлумачив на кшталт алегоричного викладу атомістичної теорії побудови речовини), не поділяючи точки зору на міф як на байки чи то розважальні,

брехливі казкові оповіді й забобони. Він скоріше був виразником розповсюджених тоді поглядів на міфологію передусім як на часи «щасливого і безневинного безбожжя, коли всі уявлення мали чисто поетичне значення», як зазначав Шеллінг у своїх лекціях з філософії міфології. Так, у трактаті «Про мудрість давніх людей» (1609) Бекон ототожнив міф із різновидом величної параболічної поезії, поставивши його поряд із притчами, легендами, метафорами та ін. Ба більше, вважаючи що жодний логічний доказ не може бути на стільки наочним, очевидним і вдалим як міфологічний (найдавніший, що його витворило людство), мислитель намагався віднайти в кожному міфологічному творі, що містить «найдорогоцінніші скарби наших знань» [2, с. 233], глибоку приховану суть, яка навмисно була завуальована поетами-міфотворцями.

Зауважимо, що «Бекон по праву має вважатися першим ученим, який не обмежився побутовим чи традиційно-теологічним (звичними в той час – М. Б.) підходами до міфів, а дав гносеологічний аналіз первісної свідомості» [6, с. 18]. Дійсно, Ф. Бекон, по суті вперше в західноєвропейській традиції осмислення міфу, науково підійшов до сутності народної міфотворчості. Він відмічав пізнавальну функцію міфу. Міфологічна свідомість розумілася ним як продукт народної художньої творчості, чуттєво-образного мислення, що з давнини забезпечували пізнання і накопичення знань. Окрім цього, Бекон виділяв також такі функції міфу, як ідеологічна й дидактична (повчальна), вважаючи, що церква та держава досить часто прибігають до подібного роду засобів навіювання й обману. Висновуючи це, мислитель перш за все мав на увазі саме фактор індивідуально-суб'єктивного впливу автора-інтерпретатора міфу, опoетизування ним первинного (сакрального) сюжету, гадаючи, що більшість міфів – всього-на-всього пізня інтерпретація раніше створеного. До слова, у своїх поглядах щодо різних аспектів міфу мислитель багато в чому наближався до софістичних потрактувань та оцінок міфології в античну епоху (будучи в той же час передвісником класичних просвітницьких).

Теорія міфотворчості видатного італійського мислителя епохи Просвітництва Джамбаттиста Віко (1668 – 1744), – перша серйозна (за висловом Є. Мелетинського) філософія міфу, найважливіша складова його новітнього вчення про циклічність історії (що в часи раннього Просвітництва стало однією з найпомітніших атак, спрямованих у бік старої парадигми у баченні проблеми періодизації культури). Так, в основі моделі історичного процесу Віко лежала ідея, яка полягала в тому, що розвиток усіх народів підпадає закономірностям розвитку індивідуального біологічного організму (визначається геккелівським терміном «онтогенез»), здійснюючись циклічно: «епоха Богів» => «епоха Героїв» => «епоха Людей». Зазначена ідея (онтогенетичної закономірності розвитку історії) повністю розгортається у праці філософа «Засновки нової науки про загальну природу націй» (1725). «Епоха Богів» (міфологічний етап), як одна зі складових циклу історії, виражає, за Віко, незрілий стан суспільства, його дитинство. В цілому, кожен цикл, на думку мислителя, має своїм завершенням кризу – дезінтеграцію суспільства, після чого розпочинається колоподібний рух від стану незрілості до зрілості, завершуючись, за логікою речей, соціальним занепадом.

У працях Дж. Віко були закладені основні принципи (історичності, реалізму, художньо-образної домінанти над раціонально-логічним) новоєвропейської традиції вивчення міфотворчості, багато в чому випередивши розвиток міфології як науки. Міф, за Віко, представляє собою перш за все художньо-поетичний витвір, що приймається на віру, та наче дзеркало відображає культурну історію людства. Міф, як розуміємо мислителя, є «божественна поезія», жодним чином не вимисел, а навпаки – дійсна історія сивої давнини, коли люди ще не мали розвиненої мисленнєвої здатності, керуючись виключно почуттями й фантазією. Тому, як пише Віко, вони «вірили, начебто всі необхідні й корисні для роду людського речі суть божества» [3, с. 86].

Шотландський філософ-скептик Девід Юм (1711 – 1776) із науково-просвітницьким пафосом обстоював думку, що істинна релігія засновується виключно у людському «освіченому» розумі (*theism raisonné*). Міфологія ж – лише первісна релігія неосвіченого людства, тому в міфології (ідолопоклонстві) немає і не може бути нічого релігійного. Головна теза «Природної історії релігій» (1755) Юма полягає в тому, що історія релігій – ніщо інше як рух від політеїзму (який формується під впливом емоцій і так званих афектів мороку: страху, жаху, меланхолії та ін.) до теїзму (монотеїзму), а не навпаки. Таким чином Юм, фактично, звів нанівець усілякі «претензії» міфології на якесь релігійне значення. При цьому його ідеї та метода послуговували відправною точкою для конкретно-наукового вивчення ранніх форм релігії, міфології та магії надалі.

У творчому доробку відомого письменника та вченого, племінника «батька французької трагедії» Корнеля Бернара ле Бов'є де Фонтенеля (1657-1757) просвітницькі ідеї стосовно генези міфологічних уявлень в людській свідомості відобразились, мабуть, повною мірою. Дійсно, філософи-просвітники XVIII ст. прискіпливо аналізували ту «сміхотворну неправду», що могла завдати якогось удару по Декартовому заповіту, що розгорнувся в його праці «Міркування про метод, щоб добре направити свій розум і відшукувати істину в науках» (1637). Так, післядекартівський просвітницький раціоналізм XVIII ст. був вкрай прямолінійним, виходячи з позиції: «Все, що не може бути обгрунтованим за допомогою абсолютно ясних, самоочевидних принципів, має бути поставлене під сумнів. Заблудження саме по собі не може бути формою знання; заблудження, забобони – це висловлювання окремих осіб, які ... згодом повторюються безліччю легковірних» [5, с. 155].

Саме на базі такої світоглядної позиції Фонтенелем і була розроблена концепція міфотворчості, осердям якої стало питання генези міфологічних уявлень в людській свідомості. Осмисленню цієї проблеми була присвячена його робота «Про походження міфів» (1724). Тон усієї роботи добре ілюструє

речення, яким вона розпочинається: «У дитинстві нас настільки ґрунтовно привчають до грецьких міфів, які в пору зрілих міркувань ми не знаходимо більше дивовижними ... Але як тільки ми відійдемо від звичного погляду на речі, як же не жажнутися тому, що історія цілого народу являє собою всього-на-всього купу химер, безглуздостей і фантазій» [7, с. 163].

Дійсно, раціонально-історичні погляди Б. де Фонтенеля базувалися на постулатах про визначну роль фактору культурно-історичного розвитку суспільства в генезі й розвиткові міфологічних уявлень. Саме Фонтенель вперше ввів парадигму «дикуна-філософа», який неодмінно наявний на міфологічній стадії розвитку історії, характерній для усіх. Так, кожен народ, навіть той, який зараз перебуває на стадії свого розквіту й піднесення, на думку мислителя, був свого часу диким. «В ці грубі часи існувала навіть свого роду філософія, і вона сильно сприяла народженню міфів. Люди, дещо більш обдаровані, ніж інші, зрозуміло, прагнули віднайти причину речей ... Авжеж, це своєрідний філософ, але, може бути, він був Декартом свого віку» [7, с. 190].

Слід уточнити, що міфи, за Фонтенелем, не просто химери чи забобони, скоріше перебільшення, результат, так би мовити, «хворої уяви» первісних людей. «Люди ці були невігласами і тому убачали в природі багато чудес. Про речі, що уразили уяву, вони, саме собою, оповідають із перебільшенням; розповсюджуючись від однієї людини до іншої, такі оповіді вкриваються усілякими вимислами» [7, с. 193]. Тільки це, на думку Фонтенеля, міг засвоїти розум тодішньої людини, безсилої порівняно із всемогутньою Природою, розум людини, яка жила в атмосфері грубості, невігластва, несправедливості, зла й насилля. Тому, фантазуючи і намагаючись відірватися від повсякденного смутного та грубого буття, люди гіпертрофовано уявляли собі те, чого їм не вистачало, чого вони прагнули у своїх фантазіях – могутніх і власних богів.

Висновуючи, зазначимо, що науковий розгляд концепцій міфу XVII – XVIII ст., а саме: Ф. Бекона, Дж. Віко, Д. Юма і Б. де Фонтенеля,

присвячених осмисленню сутності міфу й міфотворчості, дозволяє нам зробити висновок про те, що навіть в цих вузьких хронологічних рамках європейської філософії міфології, вочевидь, явно прослідковується вельми диференційоване розуміння даних питань. Достатньо лише порівняти роботи Дж. Віко й Б. де Фонтенеля, написаних паралельно в один і той самий час (1724-25 рр.), та присвячених одному й тому ж питанню, щоб побачити, наскільки по-різному розуміли й обґрунтовували дані автори досліджувану нами проблему. Тому не слід дослідникам надто спрощено підходити до розгляду новочасних міфологічних учень, нажаль, практично забутих нинішньою гуманітарною думкою, мовляв, просвітники не створили нічого нового у витлумаченні проблем міфології, тож їхні концепції не потребують подальшого аналізу тощо. Навпаки, вчення філософів XVII – XVIII ст. про міф (деякі з яких висвітлені в даній статті) потребують більш детального дослідження й аналізу, передусім для з'ясування ролі такої специфічної діяльності людської свідомості як міфотворчість в історії духовної культури людства; для зняття ярликів та застарілих установок по відношенню до просвітницьких концепцій міфу, сукупність яких часом невірно визначають на кшталт сходинки міфологічної науки, що історично пережила себе й не варта дослідницької уваги. Все зазначене становить перспективу подальшої наукової розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большаков В. П., Завершинский К. Ф. Своеобразие культуры Нового времени в её развитии от Ренессанса до наших дней: учебное пособие / В. П. Большаков, К. Ф. Завершинский. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2000. – 144 с.
2. Бэкон Ф. О мудрости древних / Ф. Бэкон // Бэкон Ф. Соч. : В 2 т. – Т. 2. – М. : Мысль, 1978. – С. 231-300.
3. Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций / Дж. Вико. – Ленинград : Худ. лит., 1940. – 619 с.
4. Гатальська С. М. Філософія культури : підручник / С. М. Гатальська. — К. : Либідь. — 328 с.
5. Найдыш В. М. Мифология: учебное пособие / В. М. Найдыш. – М. : КНОРУС, 2010. – 432 с.

6. Римский В. П. Миф и религия: к проблеме культурно-исторической специфики архаических религий. Монография / В. П. Римский. – Белгород: Крестьянское дело, 2003. – 184 с.
7. Фонтенель Б. Рассуждения о религии, природе и разуме / Б. Фонтенель. – М. : Мысль, 1979. – 300 с.
8. Feldman B., Richardson R. D. The rise of modern mythology, 1680-1860 / B. Feldman, R. D. Richardson. - Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2000. – 564 p.

Философское осмысление мифологии в Новое время.

Бурковский М. В

Анализируются философские концепции мифа, сложившиеся в европейском культурном пространстве XVII – XVIII вв. Мифология рассматривается как аллегория, «божественная поэзия», продукт невежества и суеверий.

Ключевые слова: миф, философия мифологии, Новое время, Просвещение.

Philosophical understanding of mythology in the Early modern period.

Burkovsky M. V.

Philosophical conceptions of myth, which has developed in the European cultural space in XVII – XVIII centuries are analyzed. The mythology is considered as allegory, «divine poetry», a product of ignorance and superstitions.

Key words: myth, philosophy of mythology, Early modern period, Age of Enlightenment.